

**Γόνιμη «αναμόχλευση» οικείων παθών
(Για το βιβλίο του Νίκου Κουλούρη, *Ελληνική
Βιβλιογραφία του Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949.
Αυτοτελή δημοσιεύματα 1945-1999*, Φιλίστωρ,
Αθήνα, 2000)**

Αν δεχτούμε την άποψη που διατυπώνει ο Levi Strauss στην *Άγρια Σκέψη* για «ψυχρές» και «θερμές» χρονολογίες, εννοώντας ως «θερμές» εκείνες που παρουσιάζουν για τον ιστορικό μια έντονη διαφοροποίηση σε σχέση με τη συνήθη ροή των γεγονότων, και ως εκ τούτου αιτούνται περίσσεια διερεύνηση, φαίνεται πως για την ελληνική ιστοριογραφία, μέχρι τουλάχιστον πρόσφατα, τα χρόνια 1945-1949, με άλλα λόγια η περίοδος που συμπίπτει με τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο, θα πρέπει μάλλον να ταξινομηθεί σε αυτές των «ψυχρών» ιστορικών περιόδων.

Αιτία φυσικά γι' αυτό δεν είναι μόνον ο εγκλεισμός για δεκαετίες ακόμη και του λόγου στο στρατόπεδο του «εθνικοφρόνως» σκέπτεσθαι ή εκφράζεσθαι ή η λογοκρισία σε όλες τις μορφές της, ιδιαίτερα την αθέατη, την εσωτερική, που ακόμη βαραίνει με το δικό της τρόπο οποιαδήποτε απόπειρα προσέγγισης στα γεγονότα αιτής της περιόδου. Πέρα απ' αυτά και μαζί μ' αυτά η κυριότερη δυσκολία έχει να κάνει με το γεγονός ότι δεν μπορεί κανείς να μιλήσει για το παρελθόν από ένα «αρχιμήδειο σημείο», έξω και πέρα από τις συνδέσεις του, ανέγγιχτος δηλαδή από το «δεδικασμένο» της ιστορικής πράξης και ανάγκης. Με δεδομένο λοιπόν πως η ιστοριογραφία ανήκει και αυτή, έστω και υπό ευρεία έννοια, στα πολιτιστικά αγαθά, η απουσία ενός επί ίσοις όροις αντιπολιτευτικού προς την κυρίαρχη λογική ή, αλλιώς, τη

λογική των νικητών ιστορικού λόγου αναφορικά με τον Εμφύλιο φαίνεται ακριβώς να επαληθεύει εκείνη τη ρήση από τις *Θέσεις για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας* του Walter Benjamin: «Όσοι κέρδισαν μέχρι σήμερα τη νίκη, πορεύονται στη θριαμβευτική πομπή που μεταφέρει τους σημερινούς κυρίαρχους πάνω από τους υποταγμένους. Όπως συνήθίζεται σε κάθε θρίαμβο, φέρνουν μαζί τους τα λάφυρα. Αυτά δεν είναι τίποτε άλλο παρά τα πολιτιστικά αγαθά».

Γι' αυτό ακριβώς –στις περισσότερες ιστορικές αναφορές στον Εμφύλιο– η τόσο σιγή προσφύγι στα σχετικά με τους εμφύλιους κεφάλαια του τρίτου βιβλίου του Θουκυδίδη, οι καταδίκες και οι διδακτισμοί, η αμηχανία και οι ενφνητισμοί, οι εξορκισμοί και οι απολογητικές, ηθικιστικές ή συγκρατητικά εκπιωτικές αναψηλαφήσεις του παρελθόντος (ιδιαίτερα από τη μεριά των ηττημένων).

Παρά λοιπόν το γεγονός πως οι προσεγγίσεις αυτού του κομματιού του παρελθόντος γίνονται σε ένα χώρο λεκτικά και ιδεολογικά βεβαρημένο, προεπιλωμένο ή συστότερα προκατειλημμένο (με τις δυο σημασίες του όρου), το τελευταίο διάστημα έρχονται όλο και συχνότερα στο φως απόπειρες για μια διαφορετική ανάγνωσή του.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο μπορεί να ενταχθεί και το βιβλίο του Νίκου Κουλούρη, *Ελληνική Βιβλιογραφία του Εμφυλίου Πολέμου, 1945-1949*. Κατ' αρχάς απλώς

και μόνον η εμφάνιση μιας βιβλιογραφίας στην ελληνική εκδοτική πραγματικότητα δεν μπορεί παρά να θεωρείται ως ένα γεγονός μείζονος σημασίας. Κι αυτό γιατί πραγματικά πέρα από την κομπραδόρικη εισαγωγή οποιασδήποτε θεωρητικής μόδας έρχεται από την Εσπερία –τις περισσότερες φορές χωρίς καν να έχουν μεταφραστεί κλασικά έργα υποδομής– ή τα κονταροχτυπήματα με όρους και ορισμούς που, για να θυμηθώ τον Παναγιώτη Κονδύλη, πολύ λίγη ή καμιά σχέση δεν έχουν με την έρμη ελληνική πραγματικότητα, αυτό που φαίνεται να λείπει είναι εκείνη η άχαρη και μεθοδική δουλιά της ταξινόμησης, της συγκέντρωσης υλικού, του ερασιμισμού, όπως θα 'λεγε κι ο Κ.Θ. Δημαράς, που θα ανοίξει το δρόμο σε «δουλειές» σύνθεσης και έργα μακρά πνοής. Δεν είμαι ούτε ειδικός στις ταξινομήσεις ούτε και στις βιβλιογραφίες, απλώς διαβάζοντας στην Εισαγωγή της *Βιβλιογραφίας* τα κριτήρια με τα οποία έγινε η καταγραφή δεν μπορώ παρά να πεισθώ για την αυστηρότητα στη συγκέντρωση, την επεξεργασία και την καταλογογράφηση ενός υλικού δύσκολου στην ανεύρεσή του και ατίθασου στην ταξινόμηση. Κατανοώντας πάντως την αναγκαιότητα μιας αυστηρής συνέπειας στην καταλογογράφηση αναρωτιέμαι γιατί π.χ. δεν είναι δυνατόν να συγκαταλεχθούν σε μια βιβλιογραφία και λογοτεχνικά έργα που μιλούν για την ιστορική πραγματικότητα από την οποία αναδύονται, με το γνωστό στους θεωρητικούς της λογοτεχνίας διαθλασμένο τρόπο, δίνοντας όμως πολλές φορές εκείνη την τρίτη διάσταση που διαφεύγει από τη γεωμετρημένη δυσδιάστατη κειμενικότητα των καθαρά ιστοριογραφικών ειδών του λόγου. Γράφω αυτό και στο μυαλό μου, κατά τύχην όλως, έρχονται εκείνοι οι έντονοι στίχοι από το *Ο επαναστατημένος Χριστός*, μιας σε καμιά περι-

πτωση μεροληπτικής υπέρ των ηττημένων φωνής, του Θ.Δ. Φραγκόπουλου, που αναφέρονται στα γεγονότα που σηματοδοτούν το κατώφλι του Εμφυλίου:

Δεν είναι όμορφες οι συνοικίες. / Δεν είναι όμορφη η επανάσταση, /... / Όμως/ όταν, την τελευταία νύχτα της ανυποταγής,/ ανάψουν ολούθε οι φωτιές,/ και δουν οι μαχητές πώς το τέρμα τους/ είναι εδώ και τους προσμένει/ με την επόμενη έφοδο της ενόμου τάξεως/ που αναγγέλλουν κιάλας τα μεγάφωνα/ σαν μοιραστεί κι η τελευταία ματιά/ μαζί με τα λιγοστά τους βόλια, / κι επισημάνουν τις θέσεις τους,/ αποδεκτισμένοι επαναστάτες χωρίς αύριο–/ τότε/ μες απ' το σκοτάδι ξεγλυστράει φτωχοντυμένος/ οπλισμένος μ' ένα μακρύκαννο,/ και παίρνει τη θέση του ανάμεσά τους, σιωπηλά./ κι αρχίζει να ντουφεκιάει μαζί τους τους σταυρωτήδες του./ ο Ιησούς Χριστός του Ιωσήφ και της Μαρίας, ξυλουργός./ κλάσεως 1944.

Αφήνοντας όμως στην άκρη ζητήματα για τα οποία μπορούν και θα 'πρεπε να μιλήσουν περισσότερο αρμόδιοι, θα σταθώ κάπως παραπάνω στην Εισαγωγή, ένα κείμενο αρκετά διεξοδικό και, πιστεύω, κάπως διαφορετικό από τα συνήθη προλογίσματα στις βιβλιογραφίες. Γράφω «διαφορετικό» και εννοώ πως ο συγγραφέας της *Βιβλιογραφίας του Εμφυλίου* δεν στέκεται εργαλειακά, ουδέτερα, άχρωμα και «τεχνοκρατικά» θα μπορούσε να πει κανείς, στη σχέση του με το αντικείμενο της δουλειάς του, αλλά συνδιαλέγεται μαζί του, παρεμβαίνει, σιγοκουβεντιάζει, κρίνει, διακρίνει, συγκρίνει, επικρίνει. Κι αυτό ακριβώς που θα μπορούσε να είναι για κάποιον ένα μεγάλο ρίσκο νομίζω πως καταλήγει σε αρετή. Ο κίνδυνος είναι σαφής: η ενσυναίσθηση (η συναισθηματική ταύτιση-*Einfühlung*) με τα γεγονότα που μπορεί να οδηγήσει σε ένα

γλυκανάλατο συναισθηματισμό ή στο χάσιμο της αναγκαίας κριτικής απόστασης σε αυτή την περιέργη γνωσιολογική ακροβασία ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο της ιστορικής γνώσης. Το ότι το κείμενο δεν παίρνει αυτή τη μορφή οφείλεται πιστεύω σε δύο παράγοντες. Ο πρώτος έχει να κάνει με το γεγονός πως ο συγγραφέας επιμένει να «προδίνει», να δηλώνει με κατηγορηματικό τρόπο το σημείο θεώρησης από το οποίο «βλέπει» τα γεγονότα, αυτό «το τυφλό σημείο θεώρησης που ποτέ δεν θεάται», για να αντιγράψω τον Μπουρντιέ της *Distinction*, την οπτική γωνία του ίδιου του παρατηρητή που κρύβεται πίσω πλατώντας πίσω από την ατσαλάκωτη επιστημονική ή επιστημονικίζουσα γλώσσα της δήθεν αξιολογικής ουδετερότητας ή την προστασία που τάχα δίνει η σχετική χρονική απόσταση από γεγονότα που όμως καθόρισαν και καθορίζουν, άσχετα αν το ξέρει, την ίδια τη θέση του ιστορικού παρατηρητή. Ο δεύτερος παράγοντας έχει να κάνει με το γεγονός πως ο συγγραφέας της *Βιβλιογραφίας του Εμφυλίου* προκρίνει ως κυρίαρχο κριτήριο της προσέγγισης του παρελθόντος όχι γενικά και αόριστα την άνευ όρων και ορίων γνώση του ή την εν είδει χόμπι ενασχόληση μαζί του, αλλά για να ξαναμνημονεύσουμε τον Walter Benjamin, τη μοναδική μορφή γνήσιας γνώσης, δηλαδή την πολιτική γνώση. Είναι αυτονόητο ότι σε αυτό μπορεί κάποιος να διαφωνήσει, αλλά σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να αμφισβητήσει την εντιμότητα, εντιμότητα όχι με την ηθικιστική της σημασία αλλά με την μπαχτινική έννοια, της ζωτικής σύνδεσης της «φωνής», αυτού δηλαδή που λέγεται, με την ίδια τη λαλέουσα ύπαρξη, χωρίς την ψευδαίσθηση μιας γραφής σε τρίτο πρόσωπο, αποκολλημένης από τις εν χώρω και χρόνω συνθήκες εκφώνησής της. Ο συγγραφέας

φαίνεται επίσης να γνωρίζει καλά πως η συζήτηση, η πάλη για το παρελθόν, η διεκδίκηση της ιστορίας δεν γίνεται σε έναν άδειο χώρο και χρόνο, ούτε σε μια εξατομικευμένη κουβέντα ταβέρνας, αλλά σε ένα τοπίο του οποίου τη χωροταξία και την αρχιτεκτονική, αυτοί που κυριαρχούν στο παρόν (επειδή ακριβώς κυριάρχησαν στο παρελθόν) διαμορφώνουν ανάλογα με τις ανάγκες τους. Είναι ακριβώς οι ίδιοι που όταν δεν μιλούν για το τέλος της ιστορίας, θεωρούν ότι η ιστορία δεν είναι τίποτε άλλο από τη δική τους αναγνωστική εκδοχή της ιστορίας, με τις αναγκαίες βέβαια κατά περίπτωση εκπτώσεις ή παραχωρήσεις.

Είναι ακριβώς αυτό νομίζω που κάνει το συγγραφέα της *Βιβλιογραφίας* να επιμένει στη σύνδεση του χτες και του σήμερα, αποφεύγοντας παράλληλα τόσο ένα ανέξοδο εμπόριο μνήμης όσο και την καταχρηστική και αναχρονιστική προβολή των *post hoc* ερμηνειών των γεγονότων στη ζωντανή οθόνη της ιστορικής εξέλιξης. Σε αυτό το πλαίσιο είναι αυτονόητο πως η ιστορική αναδρομή, η ίδια η συλλογή του υλικού δεν μπορεί να είναι μια απλή ενατενιστική φιλοσοφική περιήγηση στα μονοπάτια του παρελθόντος ή πόσο μάλλον ένα καθαρητήριο για την ψυχή μνημόσυνο. «Χρειαζόμαστε την ιστορία», γράφει ο Νίτσε στο *Για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της ιστορίας*, «αλλά τη χρειαζόμαστε διαφορετικά απ' ό,τι τη χρειάζεται ο χαϊδεμένος τεμπέλης στον κήπο της γνώσης». Η γνώση της ιστορίας λοιπόν σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί αυτοσκοπός, ούτε απλή θετικιστική άσκηση στην αναζήτηση του «ήταν μια φορά κι έναν καιρό», χωρίς να εγκύπτει με περισσή προσοχή στην ίδια τη σχέση που συνδέει το παρόν της ιστορικής αφήγησης με το αναπαραγόμενο κειμενικά παρελθόν.

Το δεύτερο στοιχείο της Εισαγωγής στη *Βιβλιογραφία του Εμφυλίου*, που συνδέεται άμεσα με το προηγούμενο, είναι η αποφυγή των πάσης φύσεως ηθικολογικών ή ηθικιστικών κρίσεων που έμμεσα ή άμεσα χαρακτηρίζουν τις περισσότερες προσεγγίσεις αυτής της περιόδου. Η τοποθέτηση λοιπόν δεν γίνεται με όρους «καλών» ή «κακών», «νικητών» ή «ηττημένων», αλλά με το μοναδικό εργαλείο που επιτρέπει τη μελέτη οποιασδήποτε ιστορικής περιόδου. Τουτέστιν τον τρόπο εκδίπλωσης της ταξικής πάλης σε όλα τα επίπεδα και σε όλες τις –πολλές φορές δύσκολο να αναχθούν σε απλοϊκά μανιχαϊστικά σχήματα, όπως μας θυμίζει η κλασική μαρξική ανάλυση της *18ης Μπρουμεϊού*– μορφές της. Αυτό βέβαια δεν εμποδίζει το συγγραφέα να αναζητήσει στο παρελθόν όχι μόνο το τι πραγματικά συνέβη (*wie es eigentlich gewesen*), αλλά και το τι θα μπορούσε να υπάρξει (*wie es hätte sein können*), για να θυμηθούμε τις κλασικές φράσεις του Ranke. Και αυτό όχι φιλολογώντας σε υποθετικούς λόγους του μη πραγματικού, αλλά διερευνώντας τα σπέρματα της ιστορικής ακύρωσης που, παρότι δεν καρποφόρησαν, συνεχίζουν να υπάρχουν σαν το αγέννητο ή αγίνωτο *Noch nicht sein* του Ernst Bloch, ένα «ακόμη μη είναι» που πλανιέται βουκολακιάζοντας στο σήμερα αιτούμενο τη δικαίωσή του, τη μετατροπή του δηλαδή σε «είναι».

Πριν κλείσουμε αφήνοντας τα υπόλοιπα στους αναγνώστες του ίδιου του βιβλίου, ένα τελευταίο σημείο. Είναι πολύ συχνή στις αναψηλαφήσεις του παρελθόντος η αλαζονική εκ των υστέρων στάση απέναντι στους ανθρώπους και τα γεγονότα που το κατοίκησαν, η υποταγή στην «τεράστια δύναμη του υστερόχρονου», όπως γράφει ο E.

P. Thompson στον Πρόλογο του *The Making of the English Working Class*. Πιστεύω πως ο συγγραφέας της *Βιβλιογραφίας του Εμφυλίου* κατορθώνει να αποφύγει αυτή την εύκολη εκ των υστέρων καταδίκη ανθρώπων και ιδεών, νεκρών και ζωντανών, να κρίνει δηλαδή με τη σιγουριά και την υπεροψία που δίνει η επιγονικότητα, εκείνους που με άμετρες θυσίες προσπάθησαν να δώσουν συνείδηση στην πορεία της ιστορίας όντας ταυτόχρονα κι οι ίδιοι δημιουργήματα της ιστορίας. Σε αυτό θα πρέπει σίγουρα να συνετέλεσε η άμεση επαφή του με τους επιζώντες εκείνων των γεγονότων, η επαφή του, όπως ο ίδιος γράφει, με τη «ζώσα βιοματική ιστορία της Αντίστασης και του Εμφυλίου». Είναι ακριβώς αυτή η επαφή, πιστεύω, που κάνει το συγγραφέα να προσεγγίσει αυτούς τους ανθρώπους με την προεπιλεγμένη «επιείκεια» που αιτείται εκείνο το κλασικό ποίημα του Μπέρτολτ Μπρεχτ *Στους Απογόνους*.

Εν κατακλείδι: Στη δεύτερη Θέση για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας, ο Walter Benjamin γράφει: «Υπάρχει ένα μυστικό ραντεβού ανάμεσα στις γενιές που υπήρξαν και στη δική μας. Κι όπως στην κάθε γενιά που έζησε πριν από μας, έτσι και σε μας, μας δόθηκε μια αδύναμη μεσιανική δύναμη, σύμφωνα με την οποία το παρελθόν έχει απαιτήσεις. Δεν πρέπει να πάρουμε στα αφήφιστα αυτές τις απαιτήσεις. Κάτι ξέρει γι' αυτό ο ιστορικός υλιστής». Το σίγουρο λοιπόν είναι πως η *Ελληνική Βιβλιογραφία του Εμφυλίου Πολέμου* είναι ένα βιβλίο που σε καμιά περίπτωση δεν παίρνει στ' αφήφιστα αυτές τις απαιτήσεις του παρελθόντος.

Βασίλης Αλεξίου